

ФИЛОЗОФСКИ ДИСКУРС КСЕНИЈЕ АТАНАСИЈЕВИЋ: КЊИЖЕВНОСТ, МЕТАФИЗИКА И ЕТИКА

Сажетак: У раду се испитују значај и домет филозофског дискурса Ксеније Атанасијевић у контексту западноевропске мисли о три кључне инстанце човековог духовног бивствовања, а то су књижевност, метафизика и етика. Позивањем на референтне филозофске поставке Сартра, Хајдегера, Дерида и Рикера, анализирају се *Филозофски фрагменти* Ксеније Атанасијевић који представљају суму њене филозофске и животне снаге транспоноване у конкретан језички исказ: дискурс. Циљ анализе јесте да покаже колико је дискурс прве српске филозофикиње сасвим близак дискурсу њених западноевропских савременика који говоре о ангажованом писању (Сартр), са-јединству филозофије и књижевности односно мишљења и певања (Хајдегер), мишљењу књижевности као мишљењу (и живљењу) разлике (Дерида) или пак о наративном идентитету (Рикер). Ако прихватимо фукоовску концепцију дискурса по којој је он систем друштвено продукваних и репродукваних значења у одређеној тематској области, те основна комуникациона форма за образовање и обликовање модерног и постмодерног човека-субјекта, онда су значење и смисао филозофског дискурса Ксеније Атанасијевић за обликовање људског бића од прворазредног значаја, јер непрестаним пледирањем за моралну основу свемира тј. за пуну одговорност и бескомпромисно поштовање етичких начела до којих нас најбоље воде књижевност и(ли) метафизика, српска филозофикиња својим фрагментарним и стога ефективним дискурсом помаже напуклом идентитету (пост-пост)модерног субјекта да нађе свој етички пут и да се самоизграђеним критичким мишљењем избори са моћним манипулативним тактикама других дискурзивних пракси: политичких, идеолошких, медијских итд.

Кључне речи: Ксенија Атанасијевић, књижевност, метафизика, етика, друштвена ангажованост

1. Увод

Ксенија Атанасијевић (1894–1981) била је прва жена која је докторирала филозофију на Београдском универзитету да би потом пуних дванаест година предавала на Филозофском факултету у Београду. Свој докторат под насловом *Бруново учење о најмањем* (*La doctrine de Bruno sur le minimum*) штампала је на француском језику и тако постала позната светској јавности.¹ *Енциклопедија*

¹ Наводимо пуну референцу француског издања: Xénia Atanassiévitch, Docteur ès lettres, *La*

Британика је у своје одреднице уврстила њен докторски рад као релевантну литературу за схватање Брунове мисли. Најзначајније дело прве српске филозофкиње свакако су *Филозофски фрагменти* који представљају суму њене филозофске и животне снаге преточене у писану реч. Дискурс *Филозофских фрагмената* је изузетно прегнантан значењима, од дубоко онтолошких до оних свакодневних, али не стога и мање битних. Захваљујући фрагментарном писању за које се определила², дискурс Ксеније Атанасијевић ефектно делује на сваког читаоца будући га из „догматског дремежа“ и наводећи га увек на боље тј. квалитетније промишљање о себи, другима и свету. Првобитна замисао ауторке је била да састави три тома одломака: метафизичке, етичке и психоаналитичке, али ови последњи су остали необјављени. Пре него што пређемо на конкретне метафизичке и етичке проблеме којима приступа Ксенија Атанасијевић, истакнућемо три угаона камена на којима почива сва њена филозофија, али и филозофија њених француских „колега“ савременика, а то су одговорност (брига за другог), храброст и друштвена ангажованост.

2. Етика ангажовања, одговорности и храбрости (*via* Сартр, Левинас, Дерида и Рикер)

Као **академска филозофкиња** Ксенија Атанасијевић је доста преводила (са латинског и грчког) и у својим радовима критички приступала готово свим филозофским концепцијама од седам старогрчких мудраца до модерног доба: *Хераклитова филозофија; Филозофеме софиста; Сократ; Демокрит као етичар; Сенека; Прве филозофске хипотезе Јонаца; Елеаћанин Парменид, творац учења о бићу; Емпедокле из Агригента; Питагорејско учење о сељењу душа; Епикур; Аурелије Августин, философ и хришћански мистичар; Рационализам и мистицизам; Смерови мислилаштва Артура Шопенхауера; Блез Паскал човек и мислилац; Барух д'Еспиноза; Имануел Кант; Фридрих Ниче* само су неке од бројних студија ове мисаоно и активно продуктивне ауторке.

Међутим уз академски, важно је истаћи и ванакадемски дискурс Ксеније Атанасијевић тј. њено самопрегорно залагање у друштвеном животу као **ангажоване интелектуалке**. Реч је о текстовима и написима објављиваним у дневним новинама и часописима који сведоче о њеном друштвено активном ангажману по питању актуелних, горућих дешавања у земљи и свету.³ Отворе-

doctrine métaphysique et géométrique de Bruno exposée dans son ouvrage „De Triplici Minimo“, Paris, PUF-Belgrade, Librairie „Polet“, „Imprimerie Mirototchivi“, Rue Vouk Karadjich 26, 1923.

² У духу модернистичког (психоаналитичког, марксистичког, ничеанског итд.) „пуцања“ супрематичке декартовског субјекта, Ксенија Атанасијевић нам јасно сведочи о нашем напуклом, фрагментарном идентитету, јер нема никаквог континуитета у нашем душевном постојању, целине су вештачке, а природни су само одломци (в. Атанасијевић, 1929: 152□153). Отуда и потреба за филозофским *фрагментима*, а не системима.

³ Те текстове тј. новинске чланке сакупила је и објавила Љиљана Вулећић у књизи под индикативним насловом *Етика храбрости*.

ном и безусловном борбом у конкретним друштвеним приликама, српска филозофиња се на свом конкретном примеру приближила **Сартровом** идеалу ангажованог писца-филозофа који на *не политички* већ себи својствен начин, мења концепцију човека о човеку и његовом друштвеном положају (Sartre, 1981: 7□8). Приближавајући мисли великих људи прохујалих епоха обичном читаоцу *Политике* или *Правде*, тј. терајући сваког да добро, *квалитетно* промисли о не само апстрактној, него и врло конкретној филозофији живота, Ксенија Атанасијевић је успоставила очигледну и неопозиву везу између свакодневног и „чисто“ филозофског мишљења потврђујући да се оно не издиже изнад земље да би је напустило и неометано лебдело, већ да оно доводи човека на земљу и чини да он припада њој (Hajdeger, 1982: 155). То је, према Хајдегеру, и суштина певања тј. књижевности. Песнички или филозофски, човек мора *делати* на овоме свету и тако умањити свеprisутност зла кога потхрањују не само зли људи већ незаинтересованост и индиферентност добрих и мудрих. Потребно је са притајеног протеста прећи на делање: јуначко, неустрашиво, бескомпромисно (Atanasijević, 2011: 75).⁴

Основна онтолошка и антрополошка идеја Ксеније Атанасијевић јесте да сва људска бића имају једну, *истоветну*, неразориву и вечну суштину тако да се самим тим личност сваког људског бића мора поштовати (Atanasijević, 2011: 6, 48), јер је оно неприкосновена, врхунска и апсолутна вредност баш као код Леви-наса и Дерида. Међутим, приметимо да је суштина људског бића истоветна у својој разноликости и многострукости односа, у са-припадању и раз-двојености са сопством и светом те је због тога замршен и отежан пут ка освешћивању субјекта о истоветности сопствене и општељудске суштине, појединачног и универзалног, себе и другог, сопства *као* другог⁵ и најзад о нужности *живљења разлике* које ће заговарати Дерида. Човек, а потом и друштвене заједнице – породице, племена, државе – јесу егоистична бића, окренута себи, „монаде без прозора“ чије тежње за сопственим напредовањем и ширењем премашују све моралне границе оглушујући се о етику (само)одговорности и узајамног поштовања. Другим речима, други, баш као и ја, својим аспирацијама, гуши моју слободу и зато у основи нашег односа лежи конфликт, јер је увек посреди неки хијерархизовани однос наших узајамних моћи (в. Роровић, 2007: 160). Ову Сартрову концепцију односа са другошћу афирмише и Ксенија Атанасијевић:

„Догађања из области емпирије указују нам, неодступно и многоструко, да се однос човека према човеку, од најстаријих времена до данас, доследно сводио на све облике *борбе* и *сукобљавања*.“ (Atanasijević, 2011: 29, курзив В. Ђ.).

Производ таквих односа су ратови и масовна страдања. Да би се они избегли, потребно је „развластити“ своје претенциозно сопство, свој чудовишни егоизам. Само висок степен отворености, еманципованости и култивиса-

⁴ Тако и Сартр каже да ангажовани писац зна да је *реч једнака делу*, да открити значи мењати и да се не може откривати без жеље за променом (Sartre, 1981: 28).

⁵ *Сопство као други* је наслов познате Рикерове филозофске расправе (*Soi-même comme un autre*) објављене и у српском преводу.

ности *себичног* идентитета (субјекта-појединца-групе-заједнице-народа) може допринети његовом самоосвешћивању о потреби етике *потпуне одговорности* према другом и бриге *за* другог. Али етика одговорности захтева и етику **храбрости** суочавања са конкретним, актуелним пошастима, јер „алтруизам је везан за активност у оквиру учествовања у законима и збивањима овога света“ (Atanasijević, 2011: 42). Не смеју се пропуштати прилике да се јавно одржи етички делотворан говор или да се учини неко етичко дело, јер само ако на сопственом примеру отворено, смело и самоуверено манифестујемо етичка начела, тек тада имамо право да и од других тражимо и да другима пропагирамо пуну одговорност за оно што се каже односно учини Другоме. Јер је сваки странац ближњи (Atanasijević, 2011: 46) и захтева од нас осећај пијетета и бриге. У овоме је Ксенија Атанасијевић сасвим блиска филозофским начелима које су о алтеритету извели Левинас, Дерида и Рикер. Погледајмо сада како о другости размишљају ова три аутора.

За Емануела **Левинаса** (на чије се филозофске премисе умногоне ослања и сам Дерида) други је необјашњив у оквиру категорија субјекат-објекат, јер се други не може свести на објекат-ствар. Други је *извор страног смисла* којим се не може управљати, јер је он непредвидив и стално нам измиче. Сусрет са другим састоји се у чињеници *да га ја не поседујем* упркос мојој широкој доминацији над њим и његовој потчињености мени (Levinas, 1991: 22, превод и курзив В. Ђ.). Зато „ја“ не може освајати, присвајати нити према приликама својатати другог. Из тога следи измештање централизоване перспективе сопственог „ја“ које се са другим прожима на многоструке начине, а не само у вештачкој корелацији субјекат – објекат. Отуда је резултат разумевања разлика другог децентрализација субјекта у корист једне *етичке* концепције, у смислу одговорности за **апсолутно** друго, које ће и за Дериду бити апсолутно. Дакле, наша егзистенција спрема другог је етичког карактера. Други није јачи нити моћнији од мене, али ми супротставља *бесконачност своје трансценденције* која је изражена и обнародована у заповести „не убиј ближњег свог“ (Дојчиновић Нешић, Фараго, 2011: 16□19). „Ја сам увек већ изврнут позиву *одговорности*“ тј. крајње сам изложен позиву *кроз Другог* који се већ извршио иза свести и слободе (Левинас, 1999: 219, курзиви В. Ђ.).

И за **Дериду** је други непредвидив, несагледив и несавладив, не може се антиципирати, али он очекује одговор од мене, он ми се намеће и ја га не могу избећи. Алтеритет омета *економију Истог* у којој је субјекат центар значења тј. децентрализује га, дестабилизује његову преминацију (Дојчиновић Нешић, Фараго, 2011: 17). Овакав став води ка етичкој концепцији која је од врхунског значаја за афирмацију другог тј. за афирмацију света као *разлике*, а коју је пре Дерида развио Левинас опозивајући Хајдегерову фундаменталну онтологију (=егологију). *Идентитет разлике* успоставља се у равни односа писаног и читаног, те у равни контекстуалности и интертекстуалности, филозофије и науке (Vuikašinić, 2010: 109). Када је реч о односу филозофије и књижевности, Дерида сматра да књижевност у себи садржи „мисли које су *(с)мисленије*, више

мислеће од оних које називамо филозофијом⁶, јер она својом двоструком природом *идиома* (јединствености) и *институције* (конвенционалности) успешно измиче замкама и границама филозофског дискурса који нуди западна метафизика. Динамика иновације и инвенције идиоматских текстова јесте главни адут књижевности *против* логоцентричне филозофије који је Дерида желео да прибави за своју филозофију конструктивне „разградње“ (в. Markovski, 2009: 398□401).

Француски филозоф-херменеутичар Пол **Рикер** покушао је да превлада апорије сопства и другости преко *наративне* природе човекове уочивши исконску потребу човека за причом и причањем. Нарација је поуздан и неагресиван вид односа са другим који је увек деконструктиван за „ја“, јер се идентитет конституише кроз ту разлику са другим тј. кроз алтеритет. Тумачење текстова је неопходан услов саморазумевања без којег се субјекат не може конституисати. Отуда се као елементарна стратегија саморазумевања поставља *наративни идентитет* (Већановић-Nikolić, 1998: 185 и даље). Човек је битно одређен и као *homo narrans* па је *прича* основно средство за изградњу сопственог идентитета. Свака прича има своју сазнајну носивост и повлачи низ етичких импликација. Рикер (в. 2004: 172□173) је јасан: ја се морам ставити у положај другог и самог себе видети као другог, јер и ја сâм другоме јесам – други. То свакако подразумева *одговоран* однос са правим другим према коме сам усмерен, на којег сам упућен, са којим се размењујем и прожимам, који може рачунати на мене, дакле, враћамо се на етичко одређење људског делања које смо срели код Левинаса и Дерида. Једно од кључних питања које се поставља пред овако схваћеним односом идентитета и алтеритета јесте да ли нас наша психолошка различитост тј. низ наших унутрашњих другости (које Рикер означава као *инсеитет*) ослобађају одговорности у односима са правим другим, са алтеритетом другог бића (Већановић-Nikolić, 1998: 197). Одговорили бисмо са „не“, јер и алтеритет има низ себи својствених ипсеитета са којима мора да се избори као и наш идентитет са својим: зато је *сопство као други*, јер иако контекстуално другачије условљени, Ја и Други, сопство и другост смо подједнако одговорни најпре за себе па онда и за унапређење или уназађење нашег дијалога чији је предуслов етички однос. Према Рикеру (2004: 171), читање и тумачење књижевне фикције (али и класичне историографије) јесу најбоља пропедеутичка вештина тј. припрема за етику. Морални суд увек је подвргнут имагинативним варијацијама које су својствене фикцији (тј. књижевности).

Овим кратким приказом француске филозофске мисли о односу сопства и другости, односно идентитета и алтеритета, у којем живо посредују књижевност, метафизика и етика, начелно смо показали како се етика одговорности, храбрости и ангажовања Ксеније Атанасијевић без већих одступања уклапа у концепције њених западноевропских савременика. У наредна два поглавља покушаћемо да то покажемо и на конкретним примерима из две књиге *Филозофских фрагмената*.

⁶ „...les pensées plus pensantes que telles qu'on appelle la philosophie“.

3. Метафизички одломци

Већ у предговору за „Метафизичке одломке“ Ксенија Атанасијевић излаже свој поетско-филозофски манифест: она не жели високопарну метафизику оковану „панцирима дијалектичких мајсторија“, већ дакако интелектуалну (а не „изинтелектуалисану“) филозофију, нужно прожету религијским и литерарним склоностима, јер само таква искрена тежња може нас довести до извесних далекосежних видика (Атанасијевић, 1929: 6). У том смислу она наводи Бергсона који је васкрсао интуицију у модерној филозофији и светску мудрост оплодио животворношћу (Атанасијевић, 1929: 10). Поред тога, под утицајем тада актуелних психоаналитичких тумачења двадесетих и тридесетих година XX века, Ксенија Атанасијевић (1929: 6) подвлачи и необично живу „моћ динамике човекове унутрашњости“ чиме антиципира, између осталог, Рикерова разматрања о динамичком и променљивом *unseinteté*⁷ (фр. *ipséité*) насрам статичне, фиксиране *истости* (фр. *mêmeté*) где жива дијалектика ова два пола твори оно што бисмо назвали идентитетом, а у Рикеровој теорији – наративним идентитетом.

На првим страницама „Метафизичких одломака“ Ксенија Атанасијевић говори о потреби *песничке* метафизике, о застарелости и скамењености логике и дијалектике које вапе за песничким, уметничким набојем. Давно је прошло време голих апстракција, метафизичких испредања, искључиве логичности, „гимнастицирања памети“, помрчине од речи. Време је за филозофију духа и душе која ће задовољити и религијску потребу човекову као и потребу за егзалтацијом у уметностима:

„Међутим данас је већ немогуће филозофа, као исушенога по превасходству, стављати насупрот уметницима. Данас се коначно зна шта значи *песничка свежина* индијске мудрости, или филозофема једног Хераклита, Платона и Плотина, или *усталасаност* Мајстер Екхарта, Јакоба Бемеа и Ђордана Бруна, и зна се колико је драгоцен *живост* Шопенхауеровог темперамента и *набујала непосредност* једнога Гијоа. [...] Нама модернима није потребан усахнуо логичар, него *филозоф-визионер* и проповедник религије“ (Атанасијевић, 1929: 9□11, курзиви В. Ђ.).

Овим српска филозофкиња достојно сведочи о оној исконској спрези филозофије и књижевности, о истоветности мишљења и певања тј. њиховом саприпадању у парменидовском *једном* и *истом* и најзад о томе да песнички стањује човек на овоме свету било да мислећи пева или певајући мисли о *истом*, како нам већ о истом пева један Хелдерлин, или мисли један Хајдегер.⁸

⁷ Што српска филозофкиња на свој начин означава као *неодгрнутости* и *испретаности* нашег бића. У „Етичким одломцима“ Ксенија Атанасијевић ће на различите начине артикулисати ту непрегледну масу ипсеитета: „У сваком човеку нагомилана једна количина животнога обиља...“ или да смо предодређени на „непрекидно закопавање и претрпавање елемената што у нама живе и дејствују“ или пак да многа наша стања заувек „остају загушена читавим слојевима које ми немамо више срца да разгрђемо“ итд. (Атанасијевић, 1930: 94, 100).

⁸ Многи су песници, нарочито романтичари али и позитивистички оријентисани научници, веровали у коначно сједињење уметности са науком, књижевности са филозофијом тј. *певања са мишљењем* о чему нам врло уверљиво говори Хајдегер у свом есеју о немачком песнику Хелдерлину. Кључне

Како год *мислили* или *невали*, ми пре свега морамо *веровати*, изричита је Ксенија Атанасијевић (1929: 37, 40) и то веровати у моралну основу свемира зато што „смисао свемира не сме да буде тако празан и аморалан...“. Будући да је једино разум, како вели Сократ, чврста база моралу, морал се људској природи мора наметнути споља, рационалним путем, јер се не може рачунати на урођену моралност људи којима непредвидиво владају мрачни нагони и инстинкти⁹ (Атанасијевић, 1929: 55□56). Те разумске, а истовремено и песничке методе свести као припреме за етику јесу књижевност и метафизика, свака на свој специфичан дискурзивни начин. Тако Пол Рикер, видели смо, истиче неопходност квалитетног читања што књижевне фикције што класичне историографије, јер се на тај начин непрестано конституише флексибилнији, отворенији и отменији дијалог у свакодневном животу са оним другим, а истовремено читање је самотумачење и самостварање. Отуда је стицање знања читањем најделотворнија пропедеутичка мера за постављање *етичке* основе људског делања. О тој условљености етике и знања сведочи и фрагмент српске филозофкиње:

„Незналаштво није само беда, него и доказ да човек нема никаквога поштовања према самом себи. Јер да је он етички свестан себе, нашао би времена и начина да обради своју индивидуалност“ (Атанасијевић, 1930: 200□201).

Дакле, етички свестан човек ради на проширивању знања *читањем*, те на тај начин унапређује и профињује своју мисао; он тада *добро* мисли. А свако ко заиста добро мисли – увек етички поступа. Зао човек не може бити и мудар, учи нас Соломон.

Тако нас Ксенија Атанасијевић преко песнички схваћене, оживотворене, литерарно надахнуте метафизике, али и достојно примењеног рационалног размишљања, императивно уводи у етичке принципе.

инстанце које омогућавају људску егзистенцију и које нас отварају бивствујућем јесу језик, свет, историја, догађај и разговор. *Језик се догађа у разговору и јесте* (постоји) паралелно са *историјом* и *светом*. Поезија се јавља као прајезик једног историјског народа, као матерњи језик човечанства (Хердер), као први артикулисани облик човекове духовности. Суштина певања није да занесе романтичне душе у небеске висине, напротив певање се не издиже изнад земље да би је напустило и несметано лебдело, већ оно доводи човека на земљу, чини да он припада њој и да се баш на њој настани, јер „пун заслуга, *ипак песнички станује* човек на овој земљи“, вели Хелдерлин. Међутим, певање и мишљење могу се сусрести у истоме само ако остају раздвојени у различитости своје суштине, јер *исто* није исто што и *једнако* нити је *идентично*. Оно исто изрециво је само у случају да на уму имамо *разлику*, јер исто је *саприпадање различитога*. Зато је певање *исто* што и мишљење будући да *различитим* дискурзивним путевима долазе до *истог*: „Ми *мислимо* о истој ствари о којој и Хелдерлин *пева*“ (в. Hajdeger, 1982: 134□141, 155□156).

⁹ „Мора се *методама свести* накалемити неки *привид* моралне обазривости, кад ње самоникле нема“ (курзив В. Ђ.). У даљем тексту „Метафизичких одломака“ Ксенија Атанасијевић децидирано понавља потребу за моралним устројством чиме уједно и антиципира „Етичке одломке“: „Не би ниодакле могли да скупимо отпорност да опстанемо у животу, кад се кроз нас ипак не би пробијала вера да је позадина целог судбинскога бивања изразито етичка...“ или „...ако нећемо да стојимо безнадежно, ваља да измислимо неку корениту моралну подлогу овога света множине и разноликости“ (Атанасијевић, 1929: 83, 124). Волтеровски парафразирано: „Да није морала, требало би га измислити“.

4. Етички одломци

Иако згрожена над несувислим и рушилачким трвењима који потресају међуљудске односе, Ксенија Атанасијевић, као што је то ангажовано чинила у бројним новинским написима, не пропушта прилику да непосредно и без усте-зања промовише етичка начела у другом делу својих *Филозофских фрагмента* са индикативним насловом „Етички одломци“:

„Не сме се другоме наметати сопствено гледиште, не сме се оно проглашавати за једину непобитност. Трпељивост у расправљању одаје познавање оне првобитне истине коју су софисте утврдиле: да је човек мера свију ствари. [...] Зато је главно да *ми* будемо етички исправни [...] зато ваља да уништимо егзистенцију штетних људи, у односу према нама, али искуство од њих добро да запамтимо“ (Атанасијевић, 1930: 107, 129, 186).

С друге стране, по угледу на критичка писања француских моралиста XVII века као што су Ла Рошфуко, Ла Бријер или један Паскал, у „Етичким одломцима“ Ксенија Атанасијевић на доста песимистичан начин испитује домете људске моралности у односу са другим. Ми смо у ставу вечитог поређења према другоме, најчешће без икакве тежње за алтруистичким изједначавањем; самољубље и славољубље господаре монадама наших идентитета, а однос са другим је готово увек виђен као самоистицање, такмичење, трка за престиж:

„Ако мора да се, пред другима, приклони глава у области апстрактних распо-ређивања, или у изразитости морала, онда ће се тврдоглаво покушавати наме-тање какве нерасудне или дивљачке самовоље. [...] Зар се ми, и препирући се, не бисмо могли волети? Зар сваку наду на узајамност и сваки изглед на сагласност да помуги саможива тескоба мисли и себично наме-тање увек само себе?“ (Атанасијевић, 1930: 29, 66).

Основу једне више, идеализоване етичности, српска филозофкиња види у превазилажењу лицемерних мисли и двосмислених дела, у тежњи ка правичности и саосећању и најзад у томе да више ниједна реч не буде шупља тј. „да свака реч буде симбол каквог продубљеног садржаја“ (Атанасијевић, 1930: 148). Ово је управо евокација оног Хајдегеровог песничког („продубљеног“) живљења човека на овом свету¹⁰, оне узајамне, недељиве прожетости и најзад *истоветности* књижевности и стварности, *poesis*-а и *praxis*-а, *poesis*-а и *noesis*-а тј. певања и мишљења, усменог и писменог говорења односно слушања и читања.

Као што смо већ поменули, и поново то истичемо, само се разумом, достојно примењеним, могу успоставити подношљивији односи између људи, јер се никако не може рачунати са осећајном, ирационалном, нагонском стра-ном у постизању врховног етичког начела, а то је нечињење зла, неприкоснове-ност достојанства Другог као циља а не средства (Кант) и достојанства себе као самоциља. Ксенија Атанасијевић сматра да алтруизам и самилост нису у коре-ну људског бића које је окренуто искључиво себи, дакле укоренењено у егоизам.

¹⁰ Види фусноту бр. 8.

Зато су избрушена мисао и оштроумље најизвеснији пут ка мирном моралном ставу према ближњем. То етичко сазнање долази као завршна тачка човековога стремљења ка висинама (Атанасијевић, 1930: 196): етика је анагогијски смисао егзистенције. Иако је људски-песнички субјекат себичан, високи морал не сме да буде егоистичан, али несумњиво мора бити *индивидуалистички* (Атанасијевић, 1930: 207). Дакле, сваки морално осетљиви људски индивидуум на себи јединствен начин мора да настави да контемплира, али и да активно промовише етичко устројство свемира. То непрестано чини и српска филозофкиња, што смо могли да видимо кроз неколицину наведених примера. За крај доносимо још неколико таквих фрагмената – етичких императива:

„Етички смо обавезни да опраштамо и онда, кад поуздано знамо да нам великодушност никакву радост неће донети, него да ће нам се, можда, чак издајнички осветити. [...]

Помагати друге, без сопственога интереса, и без изгледа на уживање од тога; [...] Првобитни етички закон савести налаже да ниједан човек не сме другоме да нашкоди, ни да му се свети, ни да га мрзи, ни да га сматра нижим од себе. Не, немамо права да кажњавамо ни оне што су над нама највеће неправде и безакоња починили. *Јер од исте суштине јесмо и ми, и они, и овоземаљски однос*, највероватније, значи само *израз једне етапе васељенске повезаности* наших рођених дела и испаштања због њих. И, даље, императив свести тражи да нико не сме да се оглушује о грчевита тражења помоћи другога, ма он био и далек, и невољен. На свакој конкретној појединости ваља подједнако самилосно иступати“ (Атанасијевић, 1930: 222–226, курзиви В. Ђ.).

5. Закључивање

Из свега што смо до сада навели, можемо закључити да су значење и смисао филозофског дискурса Ксеније Атанасијевић од прворазредног значаја за обликовање етичког, људског бића. Такав је и дискурс њених западноевропских савременика када је реч о ангажованом писму (Сартр), са-јединству певања и мишљења (Хајдегер), апсолутној одговорности и бризи за другог (Левинас), живљењу разлике (Дерида) или пак наративном идентитету (Рикер). Све ове филозофске концепције имплицирају *етику* као једини прави пут којим се човек може уздићи и тако превазићи све беде своје егзистенције. Непрестаним заступањем моралне основе света, затим апсолутне одговорности и бриге за другог тј. поштовања етичких начела, до којих нас најквалитетније воде књижевност и(ли) метафизика, Ксенија Атанасијевић својим фрагментарним и стога ефектним дискурсом, помаже напуклом идентитету сада већ пост-пост-модерног субјекта да стално изналази свој етички пут и да се самоизграђеним критичким мишљењем избори са моћним манипулативним тактикама других дискурзивних пракси као што су политичке, идеолошке, медијске итд.

Литература

- Večanović-Nikolić, Z. (1998). *Hermeneutika i poetika. Teorija pripovedanja Pola Rikera*. Beograd: Geopoetika.
- Vukašinović, Ž. (2010). *Bivstvovanje, hermeneutika, subjekt*. Čačak: Legenda.
- Дојчиновић Нешић, Б. и К. Фараго. (2011). Алтеритет. У *Прегледни речник компаративне терминологије у књижевности и култури*, Б. Стојановић Пантовић и ур. одбор (ур.), 16□19. Нови Сад: Академска књига.
- Левинас, Е. (1999). *Друкчије од бивства или с ону страну бивствовања*. Никшић: Јасен.
- Levinas, E. (1991). *Entre nous, Essais sur le penser-à-l'autre*. Paris: Grasset.
- Markovski, M. P. (2009). Dekonstrukcija. U *Književne teorije XX veka*, A. Bužinjska i M. P. Markovski, 391□424. Beograd: Službeni glasnik.
- Popović, T. (2007). Drugost. U *Rečnik književnih termina*, 160□161. Beograd: Logos Art.
- Рикер, П. (2004). *Сопство као други*. Никшић: Јасен.
- Sartre, J.-P. (1981). *Šta je književnost*. Beograd: Nolit.
- Hajdeger, M. (1982). *Mišljenje i pevanje*. Beograd: Nolit.

Извори

- Atanasijević, K. (2011). *Etika hrabrosti*. Priredila Ljiljana Viletić. Beograd: Žene u sromu.
- Атанасијевић, К. (1929). *Филозофски фрагменти*. Књига прва. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
- Атанасијевић, К. (1930). *Филозофски фрагменти*. Књига друга. Београд: Просвета.

Vladimir Đurić

LE DISCOURS PHILOSOPHIQUE DE KSENİJA ATANASIJEVIĆ : LITTÉRATURE, MÉTAPHYSIQUE ET ÉTHIQUE

Résumé

Cet ouvrage examine la portée du discours philosophique de Ksenija Atanasijević dans le contexte de la pensée occidentale sur trois concepts clés dans l'existence humaine: littérature, métaphysique et éthique. En se référant à certaines positions prises par philosophes occidentaux, contemporains de Ksenija Atanasijević, nous allons analyser son œuvre capitale, *Fragments philosophiques*, afin de mettre en évidence comment et combien le discours de la philosophe serbe s'apparente à celui de Sartre qui parle de l'écrivain engagé, de Heidegger qui parle de la consubstantialité de la philosophie et la littérature, de Derrida qui nous fait penser la littérature en tant que la différance à vivre, ou bien de Ricœur qui envisage son identité narrative. Finalement,

nous allons démontrer que le sens et la signifiante du discours philosophique de Ksenija Atanasijević sont d'une importance majeure pour la bonne formation d'un individu-sujet (post)postmoderne, car elle plaide sans cesse pour une base morale de l'univers, pour la responsabilité envers l'Autre et le respect absolu des principes éthiques auxquels nous mènent le mieux la littérature et/ou la métaphysique. De ce fait, le discours fragmentaire de la philosophe serbe aide vivement notre identité agitée à trouver sa voie éthique ainsi que sa pensée critique face aux fortes manipulations d'autres pratiques discursives: politiques, idéologiques, médiatique etc.

djura986@gmail.com

